

*Венедіктов В. С.,**доктор юридичних наук, професор,**перший проректор**Харківського економіко-правового університету*

РОЛЬ СУЧАСНОЇ КОНЦЕПЦІЇ РОЗВИТКУ ТРУДОВОГО ПРАВА УКРАЇНИ В ЗАГАЛЬНІЙ ДОКТРИНІ РОЗБУДОВИ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ТА ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ

Анотація. У статті проаналізовано сучасний стан трудового права й необхідність його вдосконалення в нових умовах господарювання. Розглянута роль сучасної концепції розвитку трудового права України в загальній доктрині розбудови громадянського суспільства та правової держави. Надані доктринальні напрями щодо реформування трудового права й кодифікації чинного законодавства.

Ключові слова: концепція, доктрина, трудове право, кодифікація, громадянське суспільство, правова держава.

Постановка проблеми. Своєчасність написання статті зумовлена тим, що сьогодні, на жаль, відсутні теоретично-грунтовні та практично-вивірені сучасні наукові розробки в царині подальшого розвитку трудового права України й реформування трудового законодавства.

Демократизація всіх сфер державного і громадського життя, трансформація відносин між державою й суспільством ставлять нові завдання перед юридичною наукою, яка повинна стати вектором вирішення актуальних проблем державотворення і правотворення в Україні. Це передусім стосується науки трудового права, оскільки трудове право супроводжує людину впродовж усієї її працездатності, є основою для соціального забезпечення особи у випадках, коли вона не в змозі продовжувати свою трудову діяльність. Але, на жаль, із моменту проголошення України незалежною державою й до цього часу так і не прийнятий новий Трудовий кодекс, який повинен бути «зведеною конституцією» у сфері регулювання трудових відносин, тобто гарантом охорони та захисту трудових прав громадян, їх соціального забезпечення, а також чинником економічного зростання добробуту держави й суспільства.

Питання щодо вдосконалення трудового законодавства через визначення сучасної доктрини подальшого розвитку трудового права в умовах розбудови громадянського суспільства та правової, демократичної й соціальної держави вже розглядалися в наукових працях С.В. Вишневецької, В.М. Гураш, О.Т. Панасюка, О.І. Процевського, але вони й надалі потребують колективного осмислення, тобто більш активної участі науковців у дослідженні цієї важливої проблеми трудового права України.

Мета статті – окреслити напрями і зміст сучасної концепції розвитку трудового права України, визначити її роль у загальній доктрині розбудови громадянського суспільства та правової держави.

Виклад основного матеріалу дослідження. Формування правової держави неможливе без побудови громадянського суспільства. Саме існування громадянського суспільства зумовлює розвиток і становлення правової держави, а не навпаки.

Про змістовність громадянського суспільства, його роль і значення в контексті правової держави ведеться дискусія впродовж багатьох років, але й сьогодні ці питання ще не є достатньо дослідженими в Україні. Тому потрібні серйозні наукові розробки вчених філософів, економістів і, звичайно, юристів. У сучасних умовах розвитку держави й суспільства необхідно з наукових позицій розкрити соціально-політичну та політико-правову дійсність в Україні, дослідити процеси формування правової культури і правової свідомості, правового стану різних форм власності й ринкових відносин як найважливіших елементів громадянського суспільства.

Громадянське суспільство не можна створити штучно там, де відсутні передумови реальної свободи індивіда. Суспільство, щоб стати громадянським, має соціально дозріти, і в цьому процесі індивід не є об'єктом маніпулювання, він стає суб'єктом соціальної активності, тобто учасником сучасного державотворення. Треба зазначити, що громадянське суспільство виникає там, де не декларуються, а реалізуються й належним чином охороняються та захищаються права і свободи людини, де існують передумови громадянського компромісу, де постійно розвивається правова культура, де панує національна свідомість і солідарність, де є місце для існування різних форм власності й свободи ринкових відносин.

Отже, сутність громадянського суспільства визначають принципи вільного розвитку особистості, її захисту з боку держави, а також повної та гарантованої реалізації нею своїх прав і свобод. Загалом громадянське суспільство має характеризуватися достатнім рівнем демократії, соціальною спрямованістю й відповідним регулюванням усієї соціальної життєдіяльності чинними правовими нормами. Усі члени суспільства, а також державні органи повинні неухильно дотримуватися цих норм, що стане підтвердженням існування громадянського суспільства і правової держави.

О.Ф. Скакун визначає правову державу як тип держави розвинутого громадянського суспільства, у якому організація та діяльність влади ґрунтуються на принципі верховенства права, визнанні й забезпеченні прав і свобод людини, взаємній відповідальності держави та особи, дотриманні реального поділу влади з її ефективною взаємодією і взаємним контролем. Правова держава ґрунтується на конституційному режимі, потребує несуперечливої правової системи [1, с. 175–176].

Більшість науковців також наголошують на тому, що держава може мати статус правової тільки тоді, коли вона забезпечує верховенство права. Так Е.Р. Борінштейн указує на необхідність дотримання державою режиму володарювання права та забезпечення надійних гарантій від адміністративного втручання в процесі життєдіяльності суспільства, які, у свою чергу, відповідатимуть ідеалам самореалізації особистості й побудови вільного суспільства [2, с. 83].

В.С. Нерсисянц головною складовою правової держави називає верховенство правових законів і передусім конституцію як основний закон кожної держави. На його думку, у правовій державі конституція має закріплювати мінімальну (невід'ємну) міру свободи індивіда в суспільстві. Одночасно в конституції має бути закріплена й рівна для всіх максимальна міра свободи для кожного члена суспільства, що виключає можливість привілеїв [3, с. 128].

Отже, варто зазначити, що невід'ємною ознакою правової держави є верховенство права, у якому виражені інтереси, права та свободи всіх суб'єктів правовідносин, а обов'язки громадянина й держави оптимально збалансовані. У будь-якій демократичній і правовій державі права і свободи людини та громадянина становлять найважливіший соціальний і політично-юридичний інститут, який об'єктивно є виміром досягнень цього суспільства, показником його зрілості й цивілізованості. Він є засобом доступу особистості до духовних і матеріальних благ, механізмом влади, законною формою волевиявлення та реалізації своїх інтересів. Тому головне завдання в процесі створення оптимальних моделей взаємовідносин держави й особистості завжди полягало та полягає в установленні такої системи і такого порядку, коли особистість мала б можливість безперешкодно розвивати свій потенціал, а з іншого боку, визнавалися б і поважалися загальнодержавні цілі, тобто ті цілі, які всіх об'єднують. Подібний баланс якраз і отримує своє виявлення в правах, свободах та обов'язках людини й громадянина. Саме тому високорозвинені країни та народи, світова спільнота розглядають права людини і їх захист як універсальний ідеал, основи прогресивного розвитку й розквіту суспільства, фактора сталості та стабільності суспільних процесів, а також як важливу закономірність розбудови громадянського суспільства. Але немає й не може бути єдиної моделі громадянського суспільства для всіх країн і на всі часи: у кожному разі така модель є унікальною, подальша її конкретизація є демонстрацією особливості конкретної держави. Тому Україна на шляху побудови громадянського суспільства та правової держави не має змоги скористатися вже наявною моделлю, яка навіть досить успішно зарекомендувала себе в іншій країні. В Україні існують свої традиції, свій менталітет, свої особливості правового регулювання суспільних відносин, зокрема, у сфері праці.

Сьогодні склалася ситуація, коли держава вже не домінує як роботодавець, а більшість засобів виробництва перебувають у приватному секторі. До того ж певна частина суспільних відносин, що виникають або тривалий час існують у сфері праці, практично не врегульовані нормами трудового права, а намагання їх урегулювати шляхом поширення на них аналогічних норм або норм, якими регламентувалися соціалістичні трудові правовідносини, уже не дають бажаного ефекту. Тому потрібен новий правовий механізм їх регулювання в сучасних умовах розбудови громадянського суспільства та соціально-правової держави.

Зараз будь-які питання щодо правового регулювання трудових відносин між працівником і роботодавцем мають особливе значення, оскільки норми трудового права повинні забезпечити баланс інтересів учасників трудового процесу для реалізації їхніх потреб, що є необхідною умовою нормального функціонування соціально-орієнтованої економіки.

Носія унікальної природної здатності до праці, тобто людину, що виконує цю трудову діяльність, держава має стимулювати й охороняти всіма притаманними цивілізованому

суспільству правовими засобами. Держава в ринкових умовах господарювання в ідеалі повинна створювати норми, які забезпечують належний захист інтересів обох сторін трудових правовідносин. Такий захист можливий тільки у випадку розмежування, обмеження, погодження на умовах, продиктованих державою (законодавцем), інтересів працівників і роботодавців [4, с. 24–25].

Саме тому проблема реформування трудового права й кодифікації трудового законодавства є досить актуальною і своєчасною, потребує свого доктринального осмислення з метою залишення вже наявних сталих юридичних понять і категорій трудового права. Тобто, необхідно тільки творчо переосмислити, уточнити, збагатити їхню сутність і зміст з урахуванням нових історичних реалій. Усе це зумовлює необхідність зміни підходів до задоволення інтересів і забезпечення потреб індивіда та суспільства загалом у процесі праці на зовсім іншому законодавчому ґрунті, на інших принципах соціально-економічного розвитку держави.

Приймаючи новий Трудовий кодекс, ми повинні усвідомлювати, що бажаємо змінити, що вдосконалити, що врегулювати по-новому, а що залишити незмінним. Тому сьогодні особливого значення набуває юридична наука у своєму концентрованому прояві як правова доктрина, що має поєднувати в собі наукові розробки з практикою створення й застосування права загалом із відповідними ознаками правової держави та громадянського суспільства.

У словнику сучасних понять і термінів зазначено: «Доктрина – це вчення, наукова або філософська теорія, система, керівний теоретичний або політичний принцип» [5, с. 133]. Тобто, доктрина як науково-правова теорія повинна втілюватися в концептуальних ідеях щодо подальшого розвитку галузей національного права, у тому числі й трудового права, як важливої соціально-економічної категорії в життєдіяльності суспільства та держави.

Спроба надати комплексний аналіз основних ознак правової доктрини з позицій загальної теорії права була здійснена І.В. Семеніхіним, який виокремив такі основні її компоненти:

- 1) тісний зв'язок із юридичною наукою;
- 2) необхідність отримання загального визнання юридичної спільноти для набуття науковими положеннями ознак доктринальності;
- 3) здатність бути вагомим чинником у процесі формування права, основою для розроблення правових приписів;
- 4) поєднання відображення правової дійсності з активним впливом на всі ключові елементи правової системи (правотворчість, правозастосування);
- 5) зорієнтованість на майбутню реалізацію відповідних наукових висновків у державно-правовій практиці;
- 6) виявлення місця правової доктрини в правовій системі в контексті досліджень джерел права;
- 7) значний вплив доктрини на юридичну практику через науково-практичні коментарі до законодавчих актів як результату доктринального тлумачення [6, с. 23].

О.І. Процевський, у свою чергу, зазначає, що доктрину трудового права як правову категорію фрагментарно можна сформулювати так: доктрина трудового права як правове явище уособлює юридично гарантовану, державою забезпечену можливість людини вільно реалізувати свою природну здатність до праці в соціально-трудовах партнерських із роботодавцем відносинах з метою створення матеріальних і духовних цінностей для всього суспільства й досягнення

справедливого розподілу результатів трудової діяльності, що забезпечували б достатній життєвий рівень для працівника та його сім'ї [7, с. 26].

В.М. Гураш також відмічає, що значення правової доктрини для формування трудового права України полягає у створенні підґрунтя законопроектної діяльності в галузі трудового права, забезпеченні його еволюційного розвитку, обґрунтуванні самостійності галузі трудового права в системі права [8, с. 8].

На нашу думку, для дослідження проблем трудового права краще використовувати термін «концепція», оскільки термін «доктрина» має більш об'ємний характер, який стосується стратегії розвитку загальних напрямів сучасної розбудови державності України, наприклад, політична доктрина, військова доктрина, правова доктрина, освітянська доктрина, екологічна доктрина тощо. Отже, доктрина – це родове поняття, видом якого є концепція, як система наукових поглядів у цьому доктринальному напрямі, законодавчої змістовності норм трудового права України, тобто доктрина є найбільш концептуальною формою існування правової ідеології в державі, а концепція – керівним принципом її реалізації.

Концепцію треба розуміти як єдиний визначальний задум, точку зору або систему поглядів на розуміння явищ дійсності, процесів, основоположну ідею будь-якої теорії [9, с. 316], зокрема ідею соціального характеру, яка притаманна трудовому праву і є важливим теоретичним чинником його існування як галузі.

В енциклопедичному соціологічному словнику зазначається, що під концепцією соціального характеру необхідно розуміти тлумачення деяких специфічних особливостей людського характеру, пов'язаних із соціокультурними умовами індивідів і своєрідністю їхнього способу життя загалом. При цьому соціальний характер розглядається як посередник між соціально-економічною системою та ідеалами суспільства, який сприяє стабілізації й нормальному функціонуванню соціальної системи [9, с. 211].

Не вдаючись в аналіз окремих ознак доктрини та визначення правової концепції, можна загалом зазначити, що вони прийнятні для будь-якої галузі національного права, у тому числі й трудового. Будучи формою емпіричного буття, трудове право має характер, який вирізняється на кожному історичному етапі певними вимогами правового регулювання трудових відносин і врахуванням соціальних інтересів, що вказує на його зв'язок із життєдіяльністю людини в суспільстві й державі.

Особлива цінність трудового права як важливого чинника формування громадянського суспільства та правової держави полягає в тому, що воно впливає на поведінку людини в процесі трудової діяльності, є засобом узгодження її особистих інтересів та інтересів роботодавця, а також виразником їхньої свободи під час реалізації права на працю. Крім того, воно слугує відповідною охороною трудової діяльності й гарантом захисту порушених суб'єктивних прав.

Правова охорона та захист прав працівників – це різні за змістом поняття. Під охороною прав доцільно розуміти всю сукупність правового забезпечення трудових відносин, тобто регулювання відносин, що складаються в процесі трудової діяльності, від їх виникнення й до їх припинення. Захистом суб'єктивних трудових прав є правове забезпечення їх недоторканності, непорушності, а в разі порушення – застосування заходів примусового характеру, спрямованих на відновлення цих прав. Будь-яке право втрачає свою соціальну цінність, якщо суспільні відносини, які воно регулює, не мають надійного захисту.

Тому слушною є думка Н.М. Онішенка та Л.О. Макаренка про те, що «цінність сучасного права відображається не лише в його можливості забезпечити високий рівень впорядкування суспільних відносин, а і в реальному задоволенні різноманітних законних соціально-справедливих інтересів суспільства загалом та окремих індивідів. Право повинно стати по-справжньому мірилом свободи та соціальної справедливості» [10, с. 7].

Уважаємо, що настав той час, коли сучасні проблеми, пов'язані з правовим регулюванням трудових відносин, повинні вирішуватися з урахуванням не тільки соціального, а й державного аспектів. І це правове регулювання має забезпечувати сталий економічний розвиток країни.

Юридична наука, у свою чергу, мусить знайти шляхи стимулювання активності громадян, зміцнення законності й правопорядку, забезпечення розвитку правосвідомості та підвищення іміджу правової системи держави. Безпосередню участь у цьому процесі повинна взяти й наука трудового права. Тільки колективний розум фахівців, науковців і практиків у галузі трудового права надасть можливість здійснити науково-обґрунтований підхід до сучасної концепції трудового права України з урахуванням принципів розбудови громадянського суспільства і правової держави. Правильно зазначає О.Т. Панасюк, що «сучасний етап розвитку трудового права вимагає фундаментально досліджень у різних напрямках. Такі дослідження неможливо уявити без повернення до первинних засад, до обставин формування та розвитку. Наразі було б правильним зазначити, що має місце стан формування майбутнього правового регулювання трудових відносин» [11, с. 33].

Перед трудовим законодавством України сьогодні стоїть складне завдання – зробити правове регулювання праці соціально справедливим, що адекватно відображає реалії суспільного життя. При цьому необхідно одночасно зберегти соціальне призначення трудового права. Держава, яка створена суспільством, має приймати такі нормативно-правові акти, які б регулювали трудову діяльність в інтересах суспільства.

Висновки. Підсумовуючи все вищевикладене, можна зробити висновок про те, що зміни, що відбуваються в економіці та суспільстві, поява різноманітних форм підприємницької діяльності, глобалізація й інтеграція економічних процесів, втрата державою функції єдиного роботодавця, зниження рівня контролю з боку держави у сфері праці актуалізують реальну необхідність реформування трудового права та кодифікації трудового законодавства в межах розвитку громадянського суспільства й правової держави. У таких умовах трудове право має стати інструментом консенсусу між державою та суспільством, між роботодавцем і працівником. Тому сьогодні перед наукою трудового права стоїть комплекс завдань, що витікають із нових умов економічного, суспільного й державного розвитку. Основним її завданням є критичний перегляд і переосмислення чинного законодавства, яке регулює трудові відносини та відносини, що тісно з ними пов'язані, для розробки концептуальних підходів створення нового трудового законодавства, яке б відповідало реаліям сучасного суспільного розвитку й міжнародним стандартам у сфері праці.

Література:

1. Скакун О.Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс) : [підручник] / О.Ф. Скакун. – Х. : Еспада, 2006. – 776 с.
2. Борінштейн Е.Р. Особливості соціокультурної трансформації сучасного українського суспільства / Е.Р. Борінштейн. – О. : Астропринт, 2006. – 400 с.

3. Нерсисянц В.С. Общая теория права и государства : [учебник для студ. вузов, обучающихся по спец. «Юриспруденция»] / В.С. Нерсисянц ; Ин-т госуд. и права РАН ; Академический правовой ин-т. – М. : НОРМА ; ИНФРА-М, 2002. – 539 с.
4. Лебедев В.М. Современное трудовое право (Опыт трудо-правового компаративизма) / В.М. Лебедев, Е.Р. Воронкова, В.Г. Мельникова ; под. ред. засл. юриста РФ, член-кор. АН ВШ РФ докт. юрид. наук проф. В.М. Лебедева. – М. : Статут, 2007. – Кн. 1. – 2007. – 301 с.
5. Словарь современных понятий и терминов / [Н.Т. Бунимович, Г.Г. Корнилова и др.]. – 4-е изд., дораб. и доп. – М. : Республика, 2002. – 527 с.
6. Семеніхін І.В. Правова доктрина: загальнотеоретичний аналіз / І.В. Семеніхін ; наук. ред. О.В. Петришин. – Х., 2012. – 88 с.
7. Процевський О.І. Чинники, що визначають доктрину трудового права / О.І. Процевський // Актуальні проблеми трудового права і права соціального забезпечення : тези доп. та наук. повідомл. сучасн. V Міжнар. наук. конф. (Харків, 27–28 верес. 2013 р.) / за ред. В.В. Жернакова. – Х. : Право, 2013. – С. 12–29.
8. Гураш В.М. Становлення та розвиток трудового права в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.05 / В.М. Гураш. – К., 2013. – 16 с.
9. Энциклопедический социологический словарь / под общ. ред. Г. Осипова. – М. : Изд. группа ИСПИ РАН, 1995. – 939 с.
10. Оніщенко Н.М. Правова культура як феномен громадянського суспільства / Н.М. Оніщенко, Л.О. Макаренко // Держава і право : збірник наукових праць. Серія «Юридичні науки» / Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. – Вип. 68. – К. : Юридична думка, 2015. – С. 3–15.
11. Панасюк О.Т. Про внесок Гордона В.М. в формування доктрини трудового права та його значення в сучасних умовах / О.Т. Панасюк // Тенденції розвитку науки трудового права та права соціального забезпечення : матеріали I Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 25–26 квіт. 2013 р.) / за ред. М.І. Іншина, Н.М. Хуторян, В.І. Щербини. – К. : Ніка-центр, 2013. – С. 33–37.

Венедиктов В. С. Роль современной концепции развития трудового права Украины в общей доктрине построения гражданского общества и правового государства

Аннотация. В статье проанализированы современное состояние трудового права и необходимость его совершенствования в новых условиях хозяйствования. Рассмотрена роль современной концепции развития трудового права Украины в общей доктрине построения гражданского общества и правового государства. Предложены доктринальные направления по реформированию трудового права и кодификации действующего законодательства.

Ключевые слова: концепция, доктрина, трудовое право, кодификация, гражданское общество, правовое государство.

Venediktov V. A role of modern conception of development of labour law for Ukraine in the general doctrine of construction of civil society and legal state

Summary. In the article the modern consisting of labour law and necessity of his perfection is analysed of new terms of management. The role of modern conception of development of Ukraine's labour law is in the general doctrine of construction of civil society and legal state is considered. Doctrine directions on reformation of labour law and systematization of current legislation are given.

Key words: conception, doctrine, labour law, systematization, civil society, legal state.